

Gerd Christensen

Besiddet, strukturel eller post-strukturel?

– Magtbegrebet til diskussion

Abstract

I daglig tale benytter vi ofte begrebet 'magt' som om det havde en stabil og uforanderlig betydning, som alle forstår og er enige om. Men på mange måder kan det hævdes, at begrebet er det, man med Laclau og Mouffe kan kalde 'en flydende betegner': Et begreb, der har ændret betydning over tid og som i dag benyttes med flere betydninger. I daglig omgang giver det sjældent anledning til problemer. Men anderledes forholder det sig, når begrebet indgår i akademisk arbejde, hvor præcise begrebsdefinitioner og -anvendelser er væsentlige. Ofte anvendes 'magt' således som en analytisk kategori, hvilket understreger betydningen af en præcis definition og konsekvent brug. Dertil kommer, at forskellige forståelser af 'magt' rummer forskellige analytiske (og praktiske) potentialer, hvilket vil sige, at den valgte definition har afgørende betydning for, hvilke konklusioner, der kan drages – i teori og i praksis.

I artiklen vil tre forskellige forståelser af 'magt', der er i spil i humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning, blive diskuteret. Dette vil ske med udgangspunkt i repræsentanter for tilgangene, samt i eksempler på, hvad de forskellige tilgange kan bidrage med som analytiske kategorier og som tilgange til forståelser af praksis.

Nøgleord: Habermas, Bourdieu, Foucault, magtrelationer, etik

Indledende bemærkninger

I det daglige forstår vi typisk magt som noget, der besiddes af nogle og udøves over andre. Forståelsen er gennemgående for traditionel individualpsykologi, hvor der tales om følelser af magtesløshed eller afmagt og om magtfordelingen mellem individer og/eller (samfunds-) grupper. Forståelsen af magt som besiddet bygger dels på den humanistiske forståelse af subjektet som autonomt, dels på dikotomien mellem 'de magtfulde' og 'de magtesløse'; en subjekt-forståelse og en dikotomi, der ligger fundamentalt i den vestlige verdens tænkning og i den bevidsthedsfilosofi, der danner fundament for individualpsykologien (Cronin 1996).

Dette er på mange måder billedet på forholdet mellem suverænen og hans undersåtter som et modsætningsforhold mellem de, der har, og de, der ikke har. Magt er her med andre ord et spørgsmål om at have eller ikke-have, et enten-eller. Heri ligger ansatser til konflikt, ligesom det er underforstået, at *nogen* gøres ansvarlig for en eventuel undertrykkelse. Disse forståelser findes ikke alene i den bevidsthedsfilosofiske tradition, men føres også videre i forståelser, der tilstræber et mere nuanceret og relationelt syn på forholdet mellem individ og

samfund. Således kan man følge en udvikling i magtbegrebet igennem nyere samfundsvidenskabelige og humanistiske teoridannelser.

I analytisk sammenhæng er diskussionen af magtbegrebet interessant, fordi et besiddet magtbegreb vil muliggøre én type af analyser, mens et ikke-besiddet magtbegreb, vil muliggøre andre typer. Magtbegrebet hænger snævert sammen med tilgangens ontologi og epistemologi, og er samtidig af væsentlig betydning for, hvilke former for konklusioner, der kan drages med det pågældende analytiske perspektiv. Mens et besiddet magtbegreb uvægerligt vil placere skyld og ansvar i personer, grupper eller instanser (fx 'samfundet'), vil et ikke-besiddet magtbegreb fokusere på det, der skabes i rummet imellem aktørerne i den aktuelle kontekst.

Hvorvidt man abonnerer på en besiddet eller en ikke-besiddet forståelse af magt har også betydning for, hvordan der handles i praksis. I terapeutisk sammenhæng vil en forståelse af magt som besiddet fx betyde at terapeuten betragtes som den, der har magt i form af viden, og dermed som den, der har ansvar for den terapeutiske situation og for klientens bedring. Omvendt er det klientens ansvar at følge terapeutens anvisninger. Her ligger der en mulighed for magtmisbrug, undertrykkelse og konflikt. En forståelse af magt som ikke-besiddet vil derimod betyde, at der fokuseres på det, man sammen skaber i situationen fx i form af fortællingen, narrativen (Polkinghorne 1988). Her er der ingen, der besidder magten hverken over situationen eller den endegyldige forklaring.

Baggrunden for nærværende artikel er såvel de analytiske som de praktiske implikationer af forskellige forståelser af magtbegrebet. Der er tale om teoretiske udredninger, der, som det fremgår, har betydning for praksis. Artiklen indledes med gennemgange af magtbegrebet hos Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu og Michel Foucault. Derefter følger en diskussion af forskellige elementer i de respektive tilgange;

elementer, der alle har sammenhæng med de forståelser af magt, tilgangene abonnerer på. Der er tale om tre meget omfattende forfatter-skaber, der diskuteres inden for artiklens begrænsede ramme, hvorfor der vil være aspekter af de respektive tilgange, som artiklen ikke formår at behandle.

Habermas: magt og etik

Som det fremgik af indledningen, er det magtbegreb, som den vestlige bevidsthedsfilosofiske og humanistiske tradition abonnerer på forankret i forståelsen af dikotomi, konflikt og individuel besiddelse (Cronin 1996). Det er i nogen grad denne forståelse af magt, der dels videreudvikles, dels videreføres hos Habermas, hvis forståelse af magt vil være omdrejningspunktet for det følgende¹.

Habermas' syn på magt kommer blandt andet til udtryk i hans *diskursetik* (Habermas 2008). Som udgangspunkt var Habermas inspireret dels af marxismens dialektiske materialisme², dels af Kants pligtetik og kategoriske imperativ, der tilsagde individet at handle på en sådan måde, at princippet for handlingen kunne gøres til en universel leveregel. Således ønskede Habermas at formulere en universel etik med det frie subjekt som grundforudsæt-

1 Habermas er forankret i kritisk teori, der blev etableret på universitetet i Frankfurt i 1930'erne igennem en legering af marxisme og psykoanalyse. Mens første generation blandt andet talte repræsentanter som Theodor Adorno og Max Horkheimer, repræsenteres anden generation ikke mindst af Habermas. Når der tages afsæt i Habermas, er det, fordi han direkte har konfronteret magtspørgsmålet blandt andet igennem en kritik af Michel Foucault (Habermas 1994; Kelly 1994; Olsson 2006).

2 Dialektisk materialisme vil sige, at tilgangen er funderet på en materialistisk (realistisk) ontologi, hvor verden anses for eksisterende i materiel forstand; ikke reduceret til det fysiske, men i form af en gensidig udveksling imellem niveauer (det fysiske, det biologiske, det psykologiske/bevidstheds-mæssige, det samfundsmæssige, det økonomiske osv.). Om end relationen er historisk forankret, og dermed relativt rigid, understreger dialektikken udvikling, modsætning og transformation som et grundvilkår.

ning. Men til forskel fra Kant bygger diskurs-etikken ikke på et kategorisk imperativ, men på et universelt princip om lokal etablering af konsensus igennem 'den magtfri samtale', hvor alle, uanset status, har mulighed for at komme til orde.

Som Kant, forfægter Habermas således det autonome subjekt, hvilket vil sige, at han anskuer alle mennesker som fornuftsindivider i besiddelse af fri vilje. Såvel fornuften som den fri vilje skulle sikre at individet kan vælge at handle etisk korrekt, og Habermas understreger derfor, at magtfrihed bør indbygges i den etiske samtale. Formålet var at 'neutralisere magtuligevægt' og sørge for '[...] en gennemførelse af ens egne interesser, der er præget af at alle har lige chancer' (Ibid.: 60). Mens det er systemets ansvar at etablere magtfri fora, er det den enkeltes ansvar at undlade magtanvendelse. Her er der med andre ord tale om at magt forstås som noget, der besiddes af individer og som potentielt er korrumpierende. 'Magt' er således ikke et neutralt begreb, men et begreb, der betoner undertrykkelse, forvrængning og overgreb; noget illegitimt, som det enkelte individ kan bære med sig ind i konteksten eller aktivt vælge at undlade at bruge. Den marxistiske (dialektisk materialistiske) inspiration betyder endvidere at Habermas betragter magt som noget, der knytter an til klasseforskelle, hvilket vil sige samfundsmæssige strukturer. Også i denne sammenhæng problematiseres magt (Habermas 1975).

For Habermas er det således ikke blot muligt, men også tilstræbelsesværdigt at etablere magtfri fora; en forståelse, der senere bringer ham på kant med Foucault, der anså dette for en umulighed. Habermas' kritik af Foucault, som vi skal vende tilbage til senere, går blandt andet ud på, at han mener Foucault reducerer alt til magt: 'Under the premises of his theory of power, Foucault so levels down the complexity of social modernization that the disturbing paradoxes of this process cannot even become apparent to him.' (Habermas 1994: 102).

Denne forståelse er konsekvens af, at Habermas forstår magt som knyttet til individer, mens Foucault betragter magt som havende flere former, herunder en, der knytter sig til diskursive formationer, hvorigennem den *skaber* individer.

Bourdieu: symbolsk magt og habitus

Den individualisering af magten, man finder hos Habermas, udfordres i post-marxismen hos blandt andet Bourdieu og Foucault (Cronin 1997: 55). I stedet betragtes magt som noget, der kan have flere former og både kan forekomme som et besiddet, et relationelt og et kontekstuel fænomen, hvilket vil sige et fænomen, der vanskeligt kan forstås friholdt af den kontekst, hvori det er sat i spil. Som det vil fremgå af det følgende gjorde Bourdieu og Foucault det på forskellig måde og med forskellig vægtning og definition af såvel det kontekstuelle som det relationelle.

Når Bourdieu behandles først, er det, fordi han er den af de to, hvor arven fra marxismens dialektisme materialisme fremstår tydeligst i teoribygningen, om end her kombineret med fænomenologi og strukturalisme. Dette ses blandt andet af den måde, hvorpå han tilstræbte at undgå såvel individ- som samfundscentering i sin tilgang, som han betegnede *praxeologien* (Bourdieu 2005). I stedet pointerer han individet som kropsligt og mentalt situeret i en kulturel, materiel og samfundsmæssig kontekst. Dette fremgår i den måde, hvorpå han definerede begreberne *habitus*, *felt* og *symbolsk magt* dels som sammenhængende begreber, dels som betegnelser for fænomener, hvor individet anskues i sammenhæng med sine omgivelser.

Habitus betegner 'strukturerende strukturer', dvs. varige dispositionssystemer, der etableres igennem opvæksten, og som herefter frembringer og strukturerer praksisser og repræsentationer. Habitus har således en tendens til at reproducere de objektive strukturer, som de i sig selv er resultatet af (Ibid.: 198). Habi-

tus er formet og er i sig selv formativ (Butler 1999: 116), ikke bare i relation til individets materielle (fysiske) betingelser, men også til de normer og regler, der knytter sig hertil:

The dispositions are thus generated by the *habitus*, but the *habitus* is itself formed through the mimetic and participatory acting in accord with the objective field. Indeed, the rules or norms, explicit or tacit, that form that field and its grammar of action, are themselves *reproduced* at the level of the *habitus* and, hence, implicated in the *habitus* from the start. (Ibid.: 117)

Habitusbegrebet understreger dermed at magtrelationer, der er objektiveret igennem sociale praksisser, internaliseres i individet, og som sådan etablerer en 'oplevelses-, en vurderings- og en *handleskabelon*' (Bourdieu 2005: 202):

Thus the habitus reflects the relations of power that structure the social world in which it is inculcated and the cultural understandings that shape social practices and are objectified in material culture [...] It is not a property or a set of properties of an agent considered in isolation but a generative scheme of practices that functions only in relation to an appropriately structured social space. (Cronin 1997: 65)

Bourdieu rødder i den dialektiske materialisme understreges af hans pointering af dels de objektive vilkårs betydning, dels den kontinuerligt transformerende sammenhæng mellem individ og omverden: Individets habitus er et produkt af dets opvækstvilkår, der så at sige reproducerer sig selv igennem individets kontekstuelle afpassede praksisser. Her spiller den materielle magt (dvs. økonomiske besiddelser) en rolle, men som Bourdieu understreger, i moderne samfund ikke som den eneste. Også symbolske magtstrukturer har betydning for habitus, en *pointe*, der fremhæves af Cronin: 'The social world in both symbolic and material aspects is continually created and recreated by agents through their perceptions and actions, though under the constraints of history embodied in the habitus.' (Ibid.: 67).

Symbolsk magt er den form, som materielle magtrelationer antager, når de betragtes igennem sociale kategorier, der repræsenterer dem som legitime (Ibid.: 65). De symbolske magtstrukturer viser sig i form af det, Bourdieu betegner *kulturel kapital*. Her er de væsentligste felter kunst, litteratur og politik. Sagt helt banalt, så har det betydning for habitus om man vokser op i et hjem, hvor litteratur, kunst og politiske diskussioner indgår som en naturlig ting, eller om dette ikke er tilfældet: 'Thus cultural capital accumulated within the specialized fields translates into symbolic capital, the power to impose the legitimate vision of the world, and thereby to reinforce – or to challenge – social divisions.' (Ibid.: 68).

Ved på denne vis at skelne imellem økonomisk og kulturel kapital bliver det muligt for Bourdieu at inddele befolkningen i et fire-dimensionalt 'kort' af sociale positioner, hvor agenter er fordelt ud fra den mængde af de to kapitalformer, de besidder (Bourdieu 1995: 167). Dermed aftegner der sig hhv. den økonomiske og den kulturelle 'overklasse' samt to grupper, der besidder relativt lidt af enten økonomisk eller kulturel kapital eller begge dele. Bourdieus forståelse nuancerer således begrebet social klasse. Men som det understreges af Cronin, er Bourdieus kategorier en teoretisk konstruktion, der alene kan anvendes analytisk. De kan med andre ord ikke sammenlignes med marxismens forståelse, hvor 'klasse' henviser til grupper af individer af kød og blod, der handler ud fra fælles classespecifikke interesser (Cronin 1997: 69).

Såvel habitus-begrebet som Bourdieus skel mellem materiel og symbolsk magt hænger snævert sammen med hans *felt*-begreb. Ifølge Bourdieu defineres et kulturelt felt ved at være struktureret af magtrelationer mellem agenter, der i forskelligt omfang er i besiddelse af de for feltet karakteristiske kompetencer og kulturelle kapital. Magtrelationerne til et givent tidspunkt er resultatet af fortidens kampe for kulturel kapital og for monopol over klassifi-

kations- og bedømmelsesprincipper (Bourdieu 2005; Ibid.).

Hos Bourdieu er der således tale om at magt forstås som på én gang individuelt besiddet ('subjektiv') og strukturel ('objektiv'). Som det fremgår, er der tale om et relationelt magt-begreb, der adskiller sig noget fra Habermas'. Mens Habermas forholder sig til magt som besiddet og potentielt undertrykkende (hvorfor det etiske krav er at undlade at benytte den) anvender Bourdieu begrebet analytisk som betegnelse for en personlig besiddelse, der er indlejret i kropsligt forankrede strukturer i form af habitus: '[...] Bourdieus theory of the habitus suggests that relations of dominations are more deeply entrenched and resistant to change than the critique of ideology would suggest because they are based on bodily schemes that agents, and especially those who are culturally disenfranchised, can reflexively grasp and control only within limits.' (Cronin 1997: 75). Dermed anses magt på én gang for individuelt båret og kulturelt forankret i den kontekst, hvori den bringes i spil.

Mens Habermas' forståelse af magt er eksplicit normativ, er normativiteten mindre tydelig hos Bourdieu. Og som det fremgår af citatet ovenfor, betyder habitusbegrebet at individet delvist fratages ansvaret med henvisning til strukturernes betydning. På denne vis tillægger Bourdieu ikke i samme grad som Habermas individet autonomi og fri vilje.

Foucault: disciplinær magt og diskurs

Foucaults forståelse af magt har på mange måder ligheder med Bourdieus, men adskiller sig samtidig på væsentlige punkter. Dette hænger blandt andet sammen med de to tilganges epistemologi og ontologi. Hvor Bourdieu var forankret i et dialektisk materialistisk paradigme med fokus på (betydningen af) individets praksis og objektive betingelser, opererer Foucault med en anti-essentialistisk ontologi med fokus på (betydningen af) diskurs og italesæt-

telse³. Denne tilgang var afsæt for Foucaults genealogier af bl.a. fængslet, seksualiteten og psykisk sygdom.

Igennem arbejdet med fængslets historie fandt Foucault, at den traditionelle forståelse af magt var utilstrækkelig til at forklare, hvordan fængslet opstod og udviklede sig samt hvilken rolle, det har spillet i samfundet (Kelly 1994: 375). Med seksualitetens historie kom desuden spørgsmålet om, hvordan seksualitet problematiseres i et samfund (Ibid.). Det gav Foucault anledning til at skelne mellem to forskellige modeller for magt: *den juridiske og den disciplinære model* (Ibid.: 374; Foucault 1980: 105).

Den juridiske model er karakteriseret ved at: 1) magt er besiddet (fx af individer, en klasse, folket); 2) magt flyder fra en central kilde fra top til bund (fx fra loven, økonomien, staten); og 3) når magt udøves, er den primært undertrykkende (fx et forbud, der understøttes af sanktioner). Med andre ord den forståelse af magt, der ligger i såvel den vestlige bevidsthedsfilosofi som i den dialektiske materialisme – og ikke mindst i vores hverdagsforståelser af magt.

Den disciplinære model vedrører en helt anden form for magt, en generativ magt, der på mange måder kan hævdes at være negativt defineret i relation til den juridiske model. Den er således karakteriseret ved at: 1) magt er udøvet frem for besiddet. Den består således af handling på handlinger; 2) magt analyseres som noget, der kan komme fra bunden og bevæge sig opad. Dvs. den er ikke betinget af suverænen, men af diskurs; og 3) magt er ikke primært undertrykkende, men produktiv.

3 Det skal her bemærkes at Olsson betegner Foucault som materialist i minimal forstand, eftersom han tydeligvis betragter diskurser som materielle i den forstand, at de er virkelige (Olsson 2006: 207). Imidlertid er han ikke materialist i den forstand, at han betragter verden som eksisterende i absolut forstand. Det interessante for Foucault er de måder, hvorpå det ikke-diskursive medieres af diskurs.

Den producerer subjekterne som underkastede deres egen subjektivitet (Kelly 1994: 374).

Foucault introducerede den disciplinære model for at gøre det muligt at analysere det, den juridiske model ikke kunne begribe: myriaden af magtrelationer på samfundets mikro-niveau (Ibid.: 375). I praksis vil den juridiske og den disciplinære magt oftest filtreres sammen. Dette ses blandt andet i institutioner som bl.a. fængslet, skolen, hospitalet og hæren, hvor den undertrykkende magt filtreres sammen med den producerende magt og gør subjekterne til deres egne fangevogtere (Foucault 2002: 203). Det var den disciplinære model, der interesserede Foucault, og derfor den, der vil være genstand for udredningen i det følgende⁴.

Med den disciplinære model forskydes magt fra spørgsmålet om at have eller ikke-have magt, dvs. fra besiddelse og enten-eller til spørgsmålet om *hvordan*, *i hvilke former* og *med hvilke effekter*. Som Foucault så det, er magt ifølge den disciplinære model et gennemført diskursivt og produktivt fænomen, hvis væsentligste produkt er det menneskelige subjekt:

Power must be analysed as something, which calculates, or rather as something which only functions in the form of a chain. It is never localised here or there, never in anybody's hands, never appropriated as a commodity or piece of wealth. Power is employed and exercised through a net-like organisation [...]. The individual, that is, is

not the *vis-a-vis* of power; it is, I believe, one of its prime effects.

(Foucault 1980: 98)

For Foucault hænger magt i denne form uløseligt sammen med viden. Det skal ikke forstås sådan, at magt *er* viden; magt og viden anses for to separate domæner, men der er aldrig et felt for viden, uden at der samtidig er et magt-felt involveret (Ibid.). Denne samtidige sammenhæng og adskilthed understreger Foucault med begrebet *magt/videns-kompleks*. Magt/videns-komplekserne etablerer rammerne for en given diskurs, hvilket vil sige for 'det, der tales om', eller mængden af 'sagte ting' inden for et vidensfelt (Foucault 1980b). Hermed understreges, at det ikke er alt, der kan siges til enhver tid og i enhver sammenhæng. Ethvert udsagn vil altid blive bedømt ud fra, hvordan det skriver sig ind i vores forståelser af, hvad der er udsigeligt og rationelt.

Magt/viden producerer med andre ord mulighedsrum i form af sondringer og skel, definitioner og kategoriseringer. Dette sker igennem kontinuerlig evaluering, kvantificering, differentiering, homogenisering og hierarkisering af tid, rum og kroppe. Med andre ord: magten *normaliserer*' (Foucault 2002: 199): 'I en vis forstand gennemtvinger normaliseringsmagten en homogenisering, men den individualiserer også, idet den gør det muligt at måle afvigelserne, bestemme niveauerne fastlægge specialerne og gøre forskellene nyttige ved at justere dem i forhold til hinanden.' (Foucault 2002: 200).

Som illustration af den disciplinære magt benyttede Foucault filosofen Jeremy Benthams model for det ideelle fængsel, kaldet *Panoptikon*, hvor en enkelt fangevogter kunne overvåge alle indsatte på én gang uden selv at blive set (Foucault 2002: 217): 'Den disciplinære magt virker ved at gøre sig usynlig. Til gengæld pålægger den de undergivne et obligatorisk gennemsigtighedsprincip, i disciplinen er det subjekterne, der skal ses [...]

4 I gennem sit forfatterskab freanalyserede Foucault forskellige former for generativ magt, der falder ind under den disciplinære model (Foucault 1994a; Foucault 1994b). Det er muligt i grove træk at skelne imellem *pastoralmagt*, *disciplineringsmagt*, *biomagt/biopolitik* og *governmentality*. Man kan betragte magt-formerne som analysestrategier, der muterer og omformer hinanden og aldrig findes i ren form, men som alle vedrører regulering og konstituering af subjekterne. Af hensyn til nærværende artikels begrænsning og fokus omtales de samlet under betegnelsen *den disciplinære model*, mens forskelle og nuancer i magtens former ikke er uddybet her. For en uddybning henvises til Christensen & Hamre (2018).

Det er det forhold, at man uden ophør bliver set, at man hele tiden kan ses, som opretholder det disciplinære individ i dets underkastelse.' (Ibid.: 203). Den disciplinære magts foranstaltninger, der ikke umiddelbart er synlige for individerne, virker ved at de internaliseres i individernes kroppe. Dermed bliver sjælen kroppens fængsel (Ibid.: 44): Vi disciplineres til at disciplinere os selv.

Som det fremgår, var Foucaults interesseområde det, han betegnede 'magts mikrofysik': 'Det drejer sig på sin vis om magts mikrofysik, som apparaterne og institutionerne spiller på, men hvis gyldighedsområde på en eller anden måde placerer sig mellem disse vældige funktioner og kroppene selv med deres materialitet og kræfter.' (Ibid.: 40-41). Der er med andre ord tale om regulering af kroppene og konstituering af individualitet i det, Foucault betegner *subjektivering*:

Man må holde op med hele tiden at beskrive magts virkninger i negative vendinger: den 'udelukker', den 'bekæmper', den 'undertrykker', den 'censurerer', den 'abstraherer', den 'maske- rer' og den 'skjuler'. Faktisk producerer magten noget. Den producerer noget reelt, den producerer et genstandsområde og nogle sandhedsritualer, individet og den erkendelse, som man kan ud- drage af det, henhører under denne produktion. (Foucault 2002: 210)

'Magt' er således her et fundamentalt andet begreb end hos såvel Habermas og Bourdieu. I det følgende vil vi se lidt nærmere på forskel- lene og deres konsekvenser.

Forskelle og konsekvenser

Magtbegrebet og de forskelle og ligheder, der er imellem de her præsenterede tilgange, eks- ponerer nogle generelle forskelle, konflikt- og anknytningspunkter, der er teorierne imellem. Dette vedrører elementer som dualisme, ma- terialitet og praksis, frihed og determinisme, sandhed og magt samt normativitet og relati- visme. Disse forhold vil blive diskuteret i det følgende. I flere tilfælde vil dette ske igennem

den måde, hvorpå Foucault og Habermas reelt har forholdt sig til hinandens arbejde. I andre tilfælde henvises til andres analyser af tilgan- gene samt til egne udredninger.

Dualisme

Som omtalt, er den magtforståelse, der lig- ger i den vestlige bevidsthedsfilosofi at sam- menligne med den, Foucault betegnede 'den juridiske model'. Her betragtes magt som be- siddet og potentielt undertrykkende. Denne forståelse af magt er dels individualiserende, dels forankret i en dualistisk forståelse af for- holdet mellem individ og omverden (samfund/ system). Om end Habermas var inspireret af den dialektiske materialismes kontekstualisme, var dualismen på flere måder et grundvilkår hos Habermas⁵. Konsekvensen bliver, at det er vanskeligt at forklare, hvordan relationen mellem individ og omverden etableres og op- retholdes. Af samme årsag tilstræbte Bour- dieu med sit fokus på praksis (*praxeologien*) at overvinde dualismen⁶, ifølge Judith Butler med begrænset succes:

The distinction between the objective and subjec- tive domains of practice are offered by Bourdieu in order to illustrate both the necessary conver- gence of the two domains and their irreducibility to one another. This dualism, however, comes to haunt the very notion of practice that is sup- posed to render those disparate aims congruent or compatible.

(Butler 1999: 119)

Som Butler her anfører, tilstræbte Bourdieu at mediere mellem 'det subjektive' og 'det objektive', hvilket vil sige mellem individ og

5 Hos Habermas ses dualismen bl.a. i hans skel mellem systemverden og livsverden (Habermas 1981).

6 Praksisteoretikere søger generelt at overvinde dua- lismen individ-omverden (og dermed subjektivt-ob- jektivt). I stedet pointerer de (med praksisbegrebet) individet-i-omverden som mindste analyseenhed. Det gør sig således også gældende i Jean Lave & Etinne Wengers teori om situeret læring (Lave & Wenger 1991) og i kritisk psykologi (se fx Højholt & Kousholt 2018).

struktur. Ifølge Butler lykkes det ikke, hvilket hænger sammen med Bourdieus ontologi, der blandt andet konkretiseres i hans magtbegreb. Om end han anskuer magt som et strukturelt frem for et individuelt besiddet fænomen, forbliver det uklart, hvordan forholdet mellem individ og omverden kommer i stand. Man kan således vanskeligt forestå forholdet mellem struktur og aktør som andet end dualistisk, hvilket har fundamentale konsekvenser for habitus-begrebet: relationen mellem hvad, der skaber habitus, og hvad habitus i sig selv skaber, forbliver således uklar (Ibid.: 117).

Det er blandt andet denne dualisme, Foucault søger at gøre op med. Det sker i en fokusering på sprog frem for materielle betingelser (sociale, økonomiske, samfundsmæssige). Mens Bourdieu opererer med 'objektive strukturer', der indlejres i individerne i form af habitus (dvs. internaliseres), er Foucault mere interesseret i at undersøge, hvordan kulturelt specifikke normer sætter rammer for individets muligheder for at *blive til* som subjekt; det, han betegner subjektivering:

This form of power applies itself to immediate everyday life which categorizes the individual, marks him by his own individuality, attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him which he must recognize and which others have to recognize in him. It is a form of power which makes individuals subjects. There are two meanings of the word "subject": subject to someone else by control and dependence; and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge. Both meanings suggest a form of power which subjugates and makes subject to. (Foucault 1994c: 212)

Mens Bourdieus magtforståelse er tydeligt beslægtet med marxismens dialektiske materialisme, opererer Foucault i sin anti-essentialisme med en særlig form for anti-materialisme, der tangerer materialisme, men i en særlig form (Olsson 2006): Mens Foucault bestemt ikke er materialist i den forstand, at han betragter verden som eksisterende i absolut forstand, så

er det evident, at han betragter diskurser som materielle i den forstand at de er virkelige: 'For Foucault both discursive and non-discursive are material' (Ibid.: 207). Der er således ikke tale om anti-realisme. Det interessante for Foucault er de måder, hvorpå det ikke-diskursive medieres af diskurs.

Materialitet og praksis

Foucaults diskursbegreb kan således i nogen grad sammenlignes med Bourdieus feltbegreb. Men hvor et felt er knyttet til praksisser, er diskurs i højere grad knyttet til sprog, dog uden at diskurs dermed kan reduceres til sprog. Som det påpeges af Stephen Ball, er der materielle elementer i diskurs: 'The materiality of discourse also draws attention to architectures, organizations, practices and subjects and subjectivities (including the author) as manifestations of discourse, and again underlines the misunderstandings involved in reducing discourse to language.' (Ball 2013: 21). Dette understreges ligeledes i Foucaults dispositivbegreb, der omfatter såvel materialitet som institutioner, politikker og samfundsmæssige effekter (Christensen & Hamre 2018).

Som det fremgår, omfatter diskursbegrebet andet og mere end sprog. Således kan man forholde sig til alle kulturelle frembringelser som manifestationer af diskurs. Det er dog i denne sammenhæng vigtigt at tilføje, at Foucault forholder sig til materialitet *som diskurs*, dvs. ud fra materialitetens diskursive betydningstilskrivning, mens Bourdieu forholder sig materialitet *som praksis*, dvs. ud fra materialitetens betydning for interaktion-i-kontekst. Dermed ikke sagt at Bourdieu reducerer materialitet til praksis, ligesom Foucault ikke reducerer materialitet til sprog. I de to tilgange er der således hverken tale om reduktionisme eller nominalisme. Sammenhængen mellem materialitet, sprog og praksis er, som det vil fremgå, mere kompleks end som så.

Frihed og determinisme

Som omtalt opererede Habermas med et subjekt i humanistisk forstand, dvs. et menneskeligt individ i besiddelse af autonomi, fri vilje og rationalitet; et forhold, der givet vis kan tilskrives inspirationen fra Kant. Men eftersom Habermas tillige var inspireret af den dialektiske materialisme og dermed tillagde det omgivende (konteksten/samfundet) væsentlig betydning, er den form for personlig identitet, han opererer med, næppe helt sammenfaldende med bevidsthedspsykologiens *cogito*.

Den dialektisk materialistiske forståelse af subjektet ses dog i højere grad hos Bourdieu: 'Thus the concept of the habitus allows for the inner, symbolic dimensions of personal identity. At the same time, while Bourdieu's agent is not a passive effect of disciplinary power, neither is she or he the sovereign subject of the philosophy of consciousness' (Cronin 1997: 73). Som Cronin her påpeger, tillader habitusbegrebet en form for personlig identitet, der, om end den er forskellig fra bevidsthedsfilosofiens *cogito*, ikke kan sammenlignes med Foucaults subjekt, der er underlagt de disciplinære magtformer.

Det kan således diskuteres hvilken grad af rationalitet og fri vilje, Foucaults magtbegreb tillader, og hvorvidt Foucault anser subjektet for determineret af diskurs. Problemet med en sådan position ville være, at individet dermed betragtes som et viljeløst produkt af diskurs. Denne anke finder man blandt andet hos Habermas (Habermas 1994). Som tidligere omtalt bunder den ifølge Kelly i, at Habermas tilsyneladende forstår den juridiske magt og den disciplinære magt som gensidigt udelukkende (Kelly 1994). Dermed forstår Habermas det også sådan, at Foucault med sit magtbegreb generelt eliminerer det autonome subjekt. Ifølge Kelly er dette en misforståelse: Frem for at forstå den juridiske og den disciplinære magt som gensidigt udelukkende, bør de to magtformer forstås som korrelative: '[...] there are now two modes of analyzing power – disciplinary

and juridical – which are not necessarily incompatible, though they do compete and conflict; they are in short, correlative.' (Ibid.: 375).

Hermed følger Kelly Foucault, der i den sidste del af sit forfatterskab anfører, at individer kun er underlagt de disciplinære magtformer for så vidt som de er frie⁷: 'It should also be noted that power relations are possible only insofar as the subjects are free' (Foucault 1994c: 292). Magt og frihed er således gensidigt betingende: 'For Foucault, resistance is inseparable from power – where there is power, there is resistance' (Kelly 1994: 382). Der vil altid være rum for modstand, selv imod den disciplinære magts subtile subjektiveringsmekanismer (Foucault 1994c). Det er imidlertid uafklaret, hvorfra denne modstand/modmagt skal komme. Uanset, vil individet ifølge Foucault altid være indlejret i de muligheder, der stilles til rådighed i diskurs. Selv det, der fortolkes som modstand, må således eksistere som et potentielt subjektiveringstilbud.

Mens vi er tilbøjelige til at forstå determinisme som en lineær proces og et kausalt 1-1 forhold, må man dog nok snarere forstå Foucaults disciplinære magt som en determinisme, hvor individet kontinuerligt stilles overfor og må vælge (tilsyneladende autonomt) mellem en række subjektiveringstilbud. Forholdet mellem frihed og determinisme hos Foucault kan nok bedst forstås som det, der forekommer i komplekse systemer, hvor muligheder kontinuerligt opstår, transformeres, forgår og løbende interagerer med kontekstens vurderings- og sanktionssystemer. Dette kan sammenlignes med kaosteori, hvilket er forskelligt fra vores traditionelle forståelser af kausalitet og determinisme:

7 Det skal bemærkes, at det først er i den sidste del af forfatterskabet, Foucault beskæftigede sig med etik. Det er således også i denne del, frihed og modstand diskuteres, i visse sammenhænge foranlediget af kritikken fra Habermas (se bl.a. Kelly (edt.) 1994).

Causation in Foucault's view, however, is conceived of systematically, in terms of a model of holism-particularism, or interactions in open systems, effectively unpredictable, in that the full range of possible combinations or effects cannot be specified in advance. Complex systems, moreover, are contingent and dynamic, whereby the structure of the system is continuously transformed through the interaction of the elements, which in turn are not explainable in reference to any external principle, origin of foundation. (Olsson 2006: 199)

Imidlertid er det også forskelligt fra vores traditionelle forståelse af fri vilje (Ibid.: 203). Olsson påpeger at Foucault selv henviste til *spillet* som metafor for forholdet mellem frihed og begrænsning, hvilket vil sige mellem frihed og determinisme. I spillet er man både fri og begrænset, hvilket er ækvivalent med den måde, hvorpå Foucault generelt forstår subjektet (Ibid.: 205): På én og samme tid frit og underkastet.

Sandhed og magt

Relationen mellem sandhed og magt er i et betydeligt omfang et ideologisk spørgsmål hos såvel Habermas som Bourdieu. Habermas kritiserer således positivismen for at maskere forskningens interesser og hævde den som værdifri (Habermas 2005), mens Bourdieu henholder sig til at vores forståelser af, hvad der er sandhed, er infiltreret af symbolsk såvel som økonomisk magt. Her er der dog et skel mellem magt og sandhed, der understreger en antagelse om, at Sandheden ligger et sted derude. Dette gør sig ikke gældende hos Foucault.

Foucaults forståelse af magt/viden som et sammenhængende kompleks understreger, at 'virkelighed' ikke kan forstås udenom diskurs, og at ingen viden er interessefri forstået som friholdt af magt. Videnskab og filosofi er derfor for Foucault ikke et udtryk for Sandheden, men et produkt af diskursens magt/videns kompleks. Som sådan er det i sig selv rammesættende for, hvad vi forstår som sandt: 'Truth is always viewed through a historically

contingent lens and is never vouchsafe' (Olsson 2006: 208).

Dette anså Habermas for et problematisk standpunkt: 'The discourses of the science, and in general the discourses in which knowledge is shaped and transmitted, lose their privileged status; together with other discursive practices, they form power complexes that offer a domain of objects sui generis.' (Habermas 1994: 81-82). For Habermas indtager den menneskelige fornuft en privilegeret status, hvilket blandt andet kommer til udtryk i hans diskursetik. Hos Foucault indtager magt (særligt de disciplinære former) den privilegerede position som den primære forklaringsinstans. Som det anføres af Kelly, opponerer Habermas særligt imod det, han forstår som Foucaults kobling af sandhed og magt og af magt og retfærdighed:

The notion of disciplinary power does, however, realign the relationship between truth, right and power; and I think it is this realignment, not power alone, which incites Habermas's objections [...] What Habermas objects to is the sense in which these three axes – and especially the relationship between truth and power and between right and power – are inseparable in (discursive) practice, though analytically distinguishable. (Kelly 1994: 378)

For Habermas er skellet nødvendigt med henblik på etablering af såvel en etik som af en demokratisk retsstat. Som jeg vil vende tilbage til senere, er der meget, der peger på, at Foucault og Habermas ikke alene benytter begrebet 'magt' ud fra to forskellige ontologiske og epistemologiske afsæt, men også om to ganske forskellige fænomener og med to forskellige ærinder.

Normativitet og relativisme

Som det fremgår, drejer Habermas' kritik sig blandt andet om den manglende normativitet i Foucaults teoretiske kompleks, ligesom han anklager Foucault for at etablere en 'magt-ontologi' (Habermas 1994: 102). Habermas kritiserer således Foucaults teoretiske bidrag

for ikke alene at gøre magt til den universelle forklaringsinstans, men også for at være a-normativt i en grad, at der er tale om relativisme.

Relativisme findes i flere former: Dels som erkendelsesteoretisk og ontologisk relativisme, hvilket vil sige, at man forstår verden som relativ til det enkelte subjekts erkendelse, dels som moralsk relativisme, hvilket vil sige at der ikke er normer for, hvordan man skelner mellem godt og ondt. De to former hænger sammen, og kan være konsekvens af en anti-essentialistisk ontologi som den, Foucault i et vist omfang abonnerer på. Habermas anklager Foucault for begge former, og synes at anse den moralske relativisme for den mest problematiske.

Imidlertid overser Habermas, at Foucaults projekt ganske rigtigt ikke er normativt, men at det ikke derfor nødvendigvis er relativistisk. Dette understreges blandt andet af Kelly: '[...] in the case of ethics, Foucault does not focus on moral-juridical codes, but on how we problematize our behaviour as ethical before we articulate the codes, and then how we conduct ourselves to the codes once they have been articulated' (Kelly 1994: 375). Tilsvarende understreger Olsson, at Foucault ikke er en postmoderne relativist: 'And just as Foucault does not maintain an 'anything goes' stance in science, neither does he [...] in ethics or politics' (Olsson 2006: 208).

Der er med andre ord ikke tale om relativisme, men om at Foucault med sit magtbegreb tilstræbte at undersøge moralens historiske, politiske og diskursive fundament frem for, som Habermas, at opstille betingelserne for moral og etik. I den sidste publikation inden sin død fremhævede Foucault derfor også at 'magt' var for snævert til at dække hans analytiske interesser. Det, der i stedet var den bærende interesse, var de måder, hvorpå vi bliver til som subjekter for os selv og for hinanden (Foucault 1994a).

Afsluttende betragtninger

Som det fremgår er der tale om, at begrebet 'magt' benyttes på tre forskellige måder og

med tre forskellige anledninger i de tre tilgange, der er behandlet i nærværende artikel. Hos Habermas betragtes 'magt' som individuelt besiddet og potentielt undertrykkende, og er således et politisk og etisk projekt. Her benyttes 'magt' som begreb for det, der potentielt står i vejen for diskursetikken; det, der skal holdes ude af den herredømmefri samtale. På denne vis fremstilles 'magt' som modsætning til 'fornuft'. Af samme årsag anfægter Habermas Foucaults sammenknytning af magt og viden: For Habermas er den universelle (magt-fri) sandhed mulig; for Foucault er sandhed historisk kontingent og således behæftet med magt. Mens Habermas' ærinde er universalistisk i form af etablering af rammerne for en etik, er Foucaults ærinde historisk i form af interessen for de subtile mekanismer, der sætter rammerne for, hvordan vi forstår os selv.

Bourdieu's magtbegreb lægger sig i betydelig grad i forlængelse af den dialektiske materialismes forståelse af udvikling, modsætning og transformation som grundvilkår, men med en strukturalistisk toning, der betoner symbolske strukturer. 'Symbolsk magt' benyttes her som begreb for de subtile måder, hvorpå sociale strukturer på en og samme tid internaliseres i individer og indgår i samfundets vurderingssystem. 'Magt' benyttes her som et begreb for et udefinerbart 'noget' som nogle besidder – også selv om de ikke er i besiddelse af økonomisk kapital. I denne form er magtbegrebet fundamentalt for Bourdieus habitus-begreb, der har til formål at beskrive de individuelt strukturerende principper bag det, vi traditionelt kalder 'social arv'. På sin vis kan man betragte Bourdieus magtbegreb som politisk, i og med at et af formålene med Bourdieus begrebet (i forlængelse af marxismen) er at påpege klasse-mæssige forskelle. Men hvor marxismens klasser er mennesker af kød og blod, er 'klasse' hos Bourdieu snarere et analytisk end et materielt begreb (Cronin 2006).

Det uafklarede forhold mellem individ og struktur, som man finder i Bourdieus tilgang,

kan i analytisk sammenhæng betyde, at enten strukturen eller individet vægtes mest som forklaringsinstans for habitus. Dette er imidlertid ikke i overensstemmelse med Bourdieus intention om et praxeologisk magtbegreb, hvor dikotomien individ-struktur er opløst. Tilsvarende kan man sige, at Foucault med sit begreb om den disciplinære magt søgte at ophæve dikotomien sprog-materialitet, der ligeledes kan være vanskelig at håndtere i analytisk sammenhæng. Vanskeligheden ses til tider i poststrukturalistiske diskursanalyser, der ensidigt fokuserer på sprog og således bortreducerer såvel materialitet som praksis – ofte med det resultat, at subjektet ses som produkt (determineret) af diskurs, hvilket som omtalt var fjernet fra Foucaults intention.

Imidlertid vil det magtbegreb, som en given teori abonnerer på, til enhver tid have betydning for, hvordan teorien kan benyttes i analytisk sammenhæng, for hvad man får øje på, og for hvilke konklusioner, der kan drages. Tilsvarende vil det have betydning for, hvordan man vælger at tilrettelægge og håndtere praksis. Som omtalt indledningsvist kommer dette blandt andet til udtryk i terapeutisk sammenhæng, men overvejelserne over, hvordan magt forstås, kan med fordel indgå reflektivt i enhver sammenhæng. Her bliver det et spørgsmål om at vælge, hvorvidt man fokuserer på personer og ser det sådan, at nogen er ansvarlige, at nogen undertrykkes, at nogen har magt mens andre ikke har den o.l. Eller om man fokuserer på strukturernes og således betingelsernes betydning for de muligheder, individer har og får tildelt. Endelig kan man vælge at forholde sig til det, der skabes i rummet aktørerne imellem igennem sprog, materialitet og praksis under de forudsætninger, som de betingelser udgør.

Referencer:

- Ball, Stephen J. (2013). *Foucault, Power and Education*. New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1995). *Distinktionen. En sociologisk kritik af dømmekraften*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Bourdieu, Pierre (2005). *Udkast til en praksisteori*. Hans Reitzels Forlag.
- Butler, Judith (1999). 'Performativity's Social Magic.' I: Shusterman, R. (edt.) *Bourdieu. A Critical Reader*. Blackwell.
- Christensen, Gerd (2003) 'Konstruktionernes grænse' I: *Nordiske Udkast*, nr. 2, 2003
- Christensen, Gerd & Hamre, Bjørn (2018). *At tænke med Foucault*. Unge Pædagoger.
- Cronin, Ciran (1997). 'Bourdieu and Foucault on power and modernity' I: *Philosophy and Social Criticism*. Vol. 22 no. 6, pp. 55-85. Sage
- Deleuze, Gilles (2004). *Foucault*. Det lille forlag.
- Foucault, Michel (1980) 'Two Lectures' I: Gordon, C. *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977*. Random House.
- Foucault, Michel (1994a). 'The subject and power' I: *Power. Essential works of Foucault 1954-1984*. Vol. 3. Faubion, James D. (edt.). Penguin Books.
- Foucault, Michel (1994b). *Viljen til viden. Seksualitetens historie I*. Det lille Forlag
- Foucault, Michel (1994c). 'The Ethics of the Concern for the Self as a Practice of Freedom' I: *Ethics*, Vol. 1. Rabinow, Paul (edt.). Penguin.
- Foucault, Michel (2002). *Overvågning og straf*. Frederiksberg: DET lille FORLAG.
- Habermas, Jürgen (1975). *Legitimationsproblemer i senkapitalismen*. Fremad.
- Habermas, Jürgen (1981) *Theorie des kommunikativen handlens*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt.
- Habermas, Jürgen (1994). 'Questions concerning the theory of power' I: Kelly, Michael (edt.) (1994). *Critique and Power: recasting the Foucault/Habermas debate*. Massachusetts Institute of Technology.
- Habermas, Jürgen (2005) *Teknik og videnskab som 'ideologi'*. Det Lille Forlag.
- Habermas, Jürgen (2008). *Diskursetik*. Det Lille Forlag.
- Højholt, Charlotte & Kousholt, Dorte (2018) 'Children participating and developing agency in and across various social practices' I: Fleer,

- M. & van Oers, B. (red.). *International Handbook of Early Childhood Education*. Springer Netherlands.
- Kelly, Michael (ed.) (1994). *Critique and Power: recasting the Foucault/Habermas debate*. Massachusetts Institute of Technology.
- Kjørup, Søren (2000). 'Er sandheden blot en social konstruktion?' I: *Norsk Medietidsskrift*, nr. 2/2000.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991) *Situated Learning*. Cambridge University Press
- Olsson, Mark (2006). *Michel Foucault. Materialism and Education*. Routledge.
- Polkinghorne, Donald (1988). *Narrative Knowing and the Human Sciences*. State University of New York Press.